

---

fra Darko TEPERT

STAROZAVJETNA
TEOLOGIJA ŽRTVE
I IDEJA MUČENIŠTVA

Stari zavjet donosi vrlo razrađen sustav žrtava koje su se prinisile uglavnom u jeruzalemskom hramu, što je opisano većinom u *Levitskom zakoniku* i *Knjizi brojeva*. Usto, opisane su i drugačije prakse žrtvovanja koje izlaze izvan okvira Mojsijeva zakona. Ipak, u najstarijim starozavjetnim tekstovima nema naznaka koje bi ljudsku požrtvovnost povezivale s pojmom žrtve. Nakon babilonskog progonstva, posebno kod Deuterioizaije, u njegovoj *Četvrtoj pjesmi o Sluzi patniku* taj je sluga „k'o janje na klanje odveden” (Iz 53,7), a njegova je žrtva prinesena za grijeh naroda. Takvo razmišljanje postaje još jasnije u kasnijim razdobljima, u periodu borbe protiv nametanja helenističke kulture i religije, kad se o mučeništvu govori kao o žrtvi, što je vidljivo u *Drugoj knjizi o Makabejcima* i u starozavjetnoj mudrosnoj književnosti.

U ovom radu pozornost će najprije biti posvećena starozavjetnom sustavu žrtvi i njihovu značenju, potom razvoju promišljanja o žrtvi, posebice u proročkim i mudrosnim tekstovima, uključujući i psalme, nakon čega ćemo se osvrnuti i na ideju mučeništva kad je ona dovedena u vezu sa žrtvom kako bismo ustanovili narav njihove međusobne veze i posljedice za razumijevanje žrtve i mučeništva.

SUSTAV ŽRTVI STAROGA ZAVJETA

Da bi se uopće mogao pratiti starozavjetni govor o žrtvi, potrebno je razjasniti i terminološka pitanja. Pri tom je otežavajuća okolnost narav tzv. svećeničkog spisa koji, posebice u *Levitskom zakoniku*, donosi vrlo bogatu terminologiju vezanu uz žrtve, koja međutim nema svoga odgovora, ili barem odgovarajuću paralelu, u ostalim starozavjetnim tekstovima (Anderson, 1992., 873-874). Raznoliki su tekstovi u kojima se govori o žrtvama, pa

se mogu podijeliti na deskriptivne i preskriptivne. Nakon utvrđivanja terminologije i važnijih tekstova, valja uočiti raznolikost žrtava s obzirom na to koji se objekt koji prinosi, mjesto gdje se prinosi, okolnosti u kojima se prinosi i s subjekt koji prinosi, kao i na samu tehniku prinošenja.

1.1. Terminologija

Tri su temeljna izraza koja u hebrejskom jeziku mogu označavati žrtve. To su: *zebah*, *minhâ* i *ôlâ*, odnosno *ôlâ*. Prva se imenica pojavljuje 162 puta u značenju „žrtva“, druga 140 puta u značenju „prinos“, a treća 175 puta u značenju „žrtva paljenica“. Svaki od triju izraza ima i neke svoje posebnosti.

Imenicu *zebah* nalazimo i u ostalim semitskim jezicima. Tako u ugaritskom postoji oblik *dbh*, u aramejskom *dbh'*, u starosirskom *debhâ*, sve u značenju „žrtva“. U arapskom nalazimo dva oblika: *dabh* i *dibh*, od kojih prvi znači „klanje“, a drugi „žrtva“. Konačno, u starom južnoarapskom jeziku oblik *dbh*, kao i u etiopskom jeziku *zebh*, znače „žrtvena životinja“. Ova je imenica izvedena iz glagola *zbh* koji znači „zaklati, žrtvovati“. Glagoli istoga korijena i značenja postoje i u ostalim semitskim jezicima (Koehler i Baumgartner, 2000., 261-263).

Imenica *minhâ* u vezi je s ugaritskom imenicom *mnh* koja znači „dar, danak“, feničkom imenicom *mnht* i arapskom *minhat*, sa značenjem „dar“. U hebrejskom jeziku ona u 37 slučajeva označava „dar“, „poklon“ u nesakralnom kontekstu, a u 140 slučajeva „prinos“ u sakralnom smislu (Koehler i Baumgartner, 2000., 601).

Treća imenica, *ôlâ* ili *ôlâ*, vjerojatno je kratica za *minhâ ôlâ*, što bi doslovno značilo „prinos koji se uzdiže“, pri čemu se misli na uzdizanje plamena. Riječ je o imenici koja se nalazi samo u jezicima koji baštine biblijsku tradiciju, a nije dokumentirana u ranijoj semitskoj uporabi. Imenica je izvedena iz glagola *lh*, koji može označavati „uzdizanje, podizanje“, pa i podizanje žrtve na oltar, to jest „prinošenje“ (Koehler i Baumgartner, 2000., 828-831). U *Septuaginti* nalazimo za ovu riječ grčki izraz *holokautōma* ili *holokautos* koji je sastavljen od riječi *holos* (sve) i *kaiō* (palim) (Bauer i sur., 2000., 703). Ovaj će izraz u novije doba biti uporabljn za opis stradanja Židova u Drugom svjetskom ratu. Ipak, sami Židovi za to stradanje na koriste termin žrtvenoga jezika, nego riječ *šôâ* koja je preuzeta iz *Knjige proroka Sefanije*: „Dan gnjeva, onaj dan (*Dies irae, dies illa*)! Dan tjeskobe i nevolje! Dan užasa (*šôâ*) i

pustošenja! Dan pomrčine i naoblake! Dan tmina i maglušina! (...) Prepustit ću ljude nevoljama i vrludat će kao slijepci (...) krv će se njihova prosuti kao prašina, njihova trupla bit će bačena kao smeće“ (Sef 1,15-17).

Već je iz ovoga uvodnoga pregleda temeljne terminologije jasno da se u starozavjetnoj teologiji pojam žrtve ne može gledati jednoznačno. On uključuje ideju klanja, ubijanja, potom ideju darovanja i, konačno, ideju uzdizanja, paljenja.

1.2 Preskriptivni tekstovi

Više je tekstova *Staroga zavjeta* koji propisuju način prinošenja žrtava, a nalaze se u knjigama *Petoknjižja*.

1.2.1. Izl 23,18-19; 29,10-30,10

Prvi preskriptivni tekst u *Petoknjižju* nalazi se u *Knjizi izlaska*, unutar tzv. *Knjige saveza* koja predstavlja dugačku zbirku zakona. Riječ je o tekstu koji tek usput spominje žrtve (Izl 23,18-19). U ovim recima, od četiri propisa, tri se odnose na žrtve. Prva dva (23,18) ponekad se dovode u vezu s Blagdanom beskvasnoga kruha o kojem se govori u tekstu koji prethodi (23,15). Takvo je i tumačenje targuma,¹ premda u biblijskom tekstu nema izravne poveznice. Prvi propis zabranjuje prinošenje krvi žrtve (*zebah*) u kombinaciji s ičim kvasnim, a drugi zabranjuje čuvanje sala prinesene žrtve do sljedećega dana. Oba propisa imaju veze sa starim židovskim razumijevanjem života koji svoje sjedište ima u krvi i salu, to jest loju. Stoga se krv, koja je život, ne smije miješati s kvasom koji je simbol nečistoće, a salo ili loj, ukoliko pripadaju Gospodinu, jer su život, ne smiju se zadržavati, nego mu se odmah moraju predati. Treći propis (23,19a) odnosi se na prinos prvina sa zemlje, koje moraju biti donesene Gospodinu kao znak priznanja da je čitav urod od njega došao i da sav njemu pripada (Durham, 1987., 333-334). U ovom trećem propisu nije uporabljena neka od tipičnih riječi žrtve i žrtvovanja, nego se jednostavno govori o donošenju.

Drugi tekst *Knjige izlaska* koji se odnosi na žrtve znatno je opširniji i bavi se upravo žrtvama (Izl 29,10-0,38), a nalazi se unutar šireg teksta o svetišću i bogoslužju (Izl 25-31). Prva žrtva koja se spominje vezana je uz posvetu svećenika, pri čemu Aron i njegovi sinovi moraju staviti ruke žrtvenome juncu na glavu. To je tipična gesta kojom

---

1 Targum Onkelos ima *dam pishi* (krv moje pashe) umjesto „krv moje žrtve“.

se na simboličan način prenose grijesi dotičnih ljudi na žrtvenu životinju. Stoga se ta žrtva i zove okajnica (*ḥaṭṭāʾt*). Detaljno je opisan postupak s krvlju, lojem, drobi, privjeskom jetre, bubrezima i krvlju te žrtve (29,10-14). Slijedi propis o žrtvovanju ovna na kojega također Aron i njegovi sinovi moraju položiti ruke, potom ga zaklati, njegovom krvlju zapljusnuti žrtvenik sa svih strana, a ovna raskomadati i sasvim spaliti na žrtveniku (29,15-18). Ta se žrtva naziva paljenica (*ʿōlā*). Treća žrtva koja se spominje također uključuje žrtvovanje ovna, a i ovdje Aron i njegovi sinovi polažu ruke na životinju prije nego što će biti zaklana. Njegova se krv ima upotrijebiti za pomazanje resice svećenikova desna uha. Dijelovi životinje, skupa s jednim okruglim kruhom, jednim kolačem na ulju i jednom prevrtom, trebaju se prinijeti kao žrtva prikaznica (*ʿnûpâ*), koja će potom biti prinesena i kao paljenica. Grudi ovna prinose se kao žrtva prikaznica (*ʿnûpâ*), a pleća kao žrtva podizanica (*ʿrûmâ*). Preostalo meso drugoga ovna trebali su pojesti Aron i njegovi sinovi na posvećenom mjestu (29,19-34).

Sama posveta žrtvenika odvija se kroz sedam dana prinošenjem žrtava okajnica (*ḥaṭṭāʾt*) koja je ovdje poistovječena s pomirenjem i pomirnicom (*kippurîm*). Žrtvena je životinja ovdje junac (29,35-37).

Nakon posvete svećenika i žrtvenika, slijede propisi o svagdanjim žrtvama, jutarnjim i večernjim. Kao žrtvene životinje prinose su se janjci, i to kao žrtva paljenica (*ʿōlā*), ali su je pratile i žrtve prinossnice (*minḥâ*) i ljevanice (*nesek*), od kojih se prva sastojala od prinosa desetine efe bijeloga brašna zamiješane u četvrtini hina istupanog ulja, a druga od četvrtine hina vina (29,38-46). Sljedeći propis odnosi se na kadioni žrtvenik na kojem se trebao paliti tamjan svako jutro i u suton. Ovaj se prinos jednostavno naziva *q̄t̄oret*, što znači „kâd, tamjan“ (30,7-9). Usput je spomenuto i „vršenje obreda pomirenja“ (*kpr*) koji se ima vršiti jednom godišnje, ali ovdje nije detaljnije opisan (30,10).

Već se iz *Knjige izlaska* vidi da je sustav žrtvi u *Starome zavjetu* bio izuzetno složen. Prema navedenim tekstovima, postojalo je barem osam vrsta žrtava: okajnica (pomirnica), paljenica, prikaznica, podizanica, ljevanica, prinossnica, kadiona žrtva, te obred pomirenja. U žrtvama se prinose životinje (junce i ovne), kruh, kolač na ulju, vino, tamjan. Žrtvama se ostvaruje posvećenje osoba i mjesta te se na taj način ostvaruje blizak odnos s Bogom (Durham, 1987., 396).

1.2.2. Lev 1-7

Levitski zakonik još detaljnije opisuje već navedene žrtve. U prvih sedam poglavlja potanko su opisane žrtve: paljenica, prinosnica, pričesnica (zahvalnica i zavjetnica), okajnica te naknadnica. Posebna pozornost posvećena je ulozi svećenika i onom dijelu žrtve koji pripada svećeniku, međutim nema šireg teološkog tumačenja značenja pojedinih žrtava ili žrtve općenito. Naglasak je na obrednosti. Ovih sedam poglavlja može se podijeliti u dva odjeljka od koji se svaki bavi istim žrtvama, ali su one obrađene pod drugim vidom (Hartley, 1992., 3). Na prvom je mjestu žrtva paljenica (Lev 1), potom prinosnica (Lev 2), pričesnica (Lev 3), okajnica (4,1-5,13), naknadnica (Lev 5,14-26). U drugom je odjeljku redosljed drugačiji: paljenica (6,1-6), prinosnica (6,7-11), prinosnica kod svećeničkog pomazanja (6,12-16), okajnica (6,17-23), naknadnica (7,1-10), pričesnica (7,11-21, 28-34).² U prvom popisu (Lev 1-5) prve tri žrtve – paljenica, prinosnica (*[qorban] minhâ*) i pričesnica (*zebah šelāmîm*) – prikazuju se „Gospodinu na ugodan miris“ (1,17; 2,9; 3,5.16). Zadnje dvije žrtve (Lev 4-5) – okajnica i naknadnica (*ʿāšām*) – prinose se za pomirenje (*kpr*), kao zadovoljština za grijeh. Takvu su žrtvu osobe morale prinositi kako bi mogle ostati unutar zajednice Saveza. U ovim je propisima veći izbor žrtvenih životinja no što je to bio slučaj u *Knjizi izlaska*, pa se za paljenicu može prinijeti mužjaka krupne i sitne stoke (ovaca ili koza), ali i ptice (grlice ili golubići). Za pričesnicu se moglo prinijeti mužjaka ili ženku goveda, sitne stoke (ovcu ili kozu). Za okajnicu se trebalo žrtvovati junca (za svećenika ili cijelu zajednicu), muško jare (za glavara), odnosno žensko jare (za nekoga od naroda). Za naknadnicu je trebalo prinijeti ženku sitne stoke, a siromasi dvije grlice ili dva golubića (ili u zamjenu desetinu efe najboljeg brašna).

1.2.3. Lev 8-10

Sljedeći dio *Levitskoga zakonika* donosi niz propisa koji je širi u odnosu na one iz Izl 29, a odnose se na posvetu svećenika i žrtve koje su s njome povezana. Znanstvenici do danas nisu došli do jedinstvenog zaključka o tome koji bi od ova dva teksta (Lev 8-10 ili Izl 29) bio stariji. Osobitost je ovog dijela često ponavljanje izraza „Mojsije učini kako

2 Različitošć popisa još je Rainey protumačio različitom nakanom prisutnom u svakom od ovih dvaju odjeljakâ. Tako bi prvi odjeljak imao didaktičku nakanu, a drugi bi želio opisati administrativne pojedinosti (Rainey, 1970., 486-488).

mu je Gospodin naredio“ (Lev 8,4.5.9.13.17.21.29.34.36; 9,6.7.10.21; 10,7.13.15).³

Usto, u odnosu na Lev 1-7, razlikuje se rječnik i sam opis liturgijskih čina. Tako se spaljivanje paljenice ovdje vrši u dva navrata (8,18-25 i 9,12-14), dok se u prethodnom tekstu ona spaljuje odjednom (1,9). Žrtva okajnica ovdje je predviđena za opće pokajanje, a ne za neki određeni grijeh kao u 4,3-12. Kod te žrtve razlika je i u načinu ophođenja s krvlju. Sličnih razlika ima i kod drugih žrtava, pa se pretpostavlja postojanje različitih izvora za ove dvije skupine propisa (Hartley, 1992., 104-105).

1.2.4. Ostali žrtveni propisi

Levitski zakonik sadrži i druge žrtvene propise (Lev 12-15; 16), a ima ih i u *Knjizi brojeva* (Br 15,1-36; 28-30), te u *Ponovljenom zakonu* (Pnz 15,19-16,17; 17,1; 26,1-15). Prva skupina odnosi se na postizanje obredne čistoće (Lev 12-15), i to prilikom očišćenja roditelja (12,6.8), očišćenja od gube (14,1-32) te očišćenja nakon nekog tjelesnog izljeva (15,14-15.29-30). Posebnu ulogu imaju propisi na Dan pomirenja. Žrtva koja je u *Knjizi izlaska* tek usput spomenuta (Izl 30,10), u *Levitskom zakoniku* detaljno je opisana (Lev 16). Cilj je ove žrtve izvršiti okajnicu za grijehove svećenika i za grijehove naroda te očistiti svetište kako bi narod mogao biti u zajedništvu s Bogom imajući pristup k njemu po žrtveniku koji je također ovdje očišćen. Bez obzira na brojne detalje sadržane u ovom opisu, njegova nakana nije pružiti točan red obrednih zbivanja, nego dati narodu tumačenje tih obreda koje je trebalo potaknuti narod da sudjeluje u obredu, ali i da se drži ostalih odredbi vezanih uz Dan pomirenja, kao što su post i suzdržavanje od svakoga rada (Hartley, 1992., 224-225).

Prvi odlomak iz *Knjige brojeva* (Br 15,1-36) mogao je nastati tek u kasnom razdoblju babilonskoga progonstva ili nakon njega, no čini se da prinos žitarica, ulja i vina ima svoje izvorište u obredima prije progonstva, o čemu postoje dokazi u deskriptivnim tekstovima (Suci 9,9.13; 1Sam 1,24; 10,3) kao i u proročkim tekstovima (Hoš 9,4; Mih 6,7). Smisao uključivanja žrtvenih propisa na ovom mjestu *Knjige brojeva* može se protumačiti kao ponovno učvr-

3 Više je mogućih razloga takvu učestaloj ponavljanju. Možda bi to trebala biti suprotnost u odnosu na štovanje zlatnog teleta koje je predvodio Aron (Izl 32-33) ili u odnosu na mrmljanje naroda (Izl 15,22-17,6). U sadašnjem obliku to je podsjećanje budućih naraštaja na potrebu poslušnosti i pouka da je moguće postupati u skladu s tim Božjim odredbama (Hartley, 1992., 104).

šćenje vjere nakon grijeha naroda opisana u prethodnom poglavlju (Br 14) (Budd, 1984., 167).⁴ Za drugi odlomak iz *Knjige brojeva* (Br 28-30) drži se da pripada prilično kasnoj razini svećeničke predaje (Budd, 1984., 312). Za razliku od sličnih propisa navedenih kod proroka Ezekielia (Ez 42), ovdje je naglasak na odgovornosti cijele zajednice, ali i na koristi koju od ovih obreda prima cijela zajednica (Budd, 1984., 314).

Odlomak iz *Ponovljenog zakona* bavi se prinosom prvina i svetkovinama (Pnz 15,19-16,17). Smisao prinosa prvina od stoke jest podsjećanje na prvorođence koji su bili pošteđeni u Egiptu (Izl 13,1-15), no time se providaju i potrebne žrtvene životinje za hodočasničke svetkovine koje su opisane u nastavku (Christensen, 2001., 325). Riječ je o tri svetkovine na koje su barem odrasli muškarci trebali poći u hram. To je Pasha, Blagdan sedmica i Blagdan sjenica. U Pnz 17,1 jasno je da žrtvovana životinja mora biti bez „mane ili kakvog zla“. Žrtvovanje životinje s manom bila bi uvreda Bogu (usp. Mal 1,6-9), a takve su prvine mogli jesti i nečisti (Christensen, 2001., 325). Posljednji odlomak *Ponovljenog zakona* (Pnz 26,1-15) bavi se također prinosom prvina. U središtu opisa ovih prinosa nalazi se „mali povijesni credo“ (26,5-9) (Christensen, 2002., 632) u kojem su naglašena Božja moćna djela u korist naroda. Prvine su predstavljene kao hvalbena žrtva Bogu zbog njegovih velikih djela.

1. 3. Deskriptivni tekstovi

Deskriptivni tekstovi često donose starije predaje o žrtvi nego preskriptivni tekstovi.

1.3.1. Abel

Prva žrtva opisana u *Starom zavjetu* zapravo su dvije žrtve što ih prinose Kajin i Abel. Kajin kao zemljoradnik prinosi žrtvu „od zemaljskih plodova“, a Abel kao stočar „od prvine svoje stoke“ (Post 4,3-4). Premda se danas u biblijskoj znanosti najčešće više ne govori o četiri velike predaje kao izvorima *Petoknjžja*, valja ipak naglasiti da se od početaka ovog promišljanja tekst o Kajinu i Abelu svrstavao u jahvističku predaju koja je smatrana najstarijom (von Rad, 2005., 51). Značajka je ovoga teksta, koja se

---

⁴ Čini se da tekst želi naglasiti kako, unatoč nevoljama što ih je unio grijeh, postoji mogućnost uređenog vjerničkog života i vršenja obreda u Obećanoj zemlji (Budd, 1984., 170).

obično pripisivala jahvističkoj predaji, osobita vičnost dramatičkim opisima i emocionalnom uključivanju čitatelja (Rofé, 2009., 212). Na pitanje o tome zašto Bog prihvaća žrtvu Abelovu, a ne i onu Kajinovu, moguća su različita objašnjenja: da su Bogu draži stočari nego zemljoradnici, pa bi bila riječ o sukobu civilizacija; da su prikladnije životinjske (krvne) žrtve nego prinos plodova; da je riječ o božanskom otajstvu koje se ne može obrazložiti; da je motiv bila Abelova vjera, što je utemeljeno na novozavjetnom tumačenju (usp. Heb 11,4) (Wenham, 1987., 104). Čini se ipak da je najbolje prihvatiti tumačenje koje dolazi iz opisa same žrtve: Abel je prinio od „prvine“, što za Kajina nije rečeno (Wenham, 1987., 102 i 104; Tábet, 2004., 98).

1.3.2. Noa

Druga detaljnije opisana žrtva ona je što ju je nakon potopa Noa prinio „od svih čistih životinja i od svih čistih ptica“ (Post 8,20). Valja primijetiti da je ovdje prvi puta opisana gradnja žrtvenika, a prvi je puta spomenuta i žrtva paljenica. Jasno je veće zanimanje za obred nego što je to bio slučaj kod izvještaja o Kajinu i Abelu. No i ovaj se odsječak koji se odnosi na žrtvu (Post 8,20-22) obično pripisivao jahvističkoj predaji (von Rad, 2005., 51; Rofé, 2009., 192-193 i 212).⁵ Učinak je ove žrtve jamstvo da Bog više nikad neće strovaliti zemlju u propast zbog čovjekovih grijeha (Post 8,21).

1.3.3. Abraham

U dugačkoj pripovijesti o Abrahamu (Post 11,27-25,11) više je opisa različitih žrtvenih obreda. Najprije je tu žrtva što je prinosi Melkisedek (Post 14,18). No kod te žrtve, koja je tako nazvana u *Novom zavjetu*, ovdje nema jasnog žrtvenog obrednog rječnika. U Post 15,9 Bog Abrahamu nalaže da mu „prinese“ junicu, kozu, ovna, grlicu i golubića. Životinje su potom isječene napola, a polovice postavljene jedna prema drugoj radi sklapanja saveza (15,10-20). Učinak je, dakle, žrtve savez Boga s Abrahamom, koji Abrahamu daje sigurnost da će njegovi potomci ući u Obećanu zemlju i zaposjesti je. Ovaj opis žrtve također se pripisivao drevnoj jahvističkoj predaji (von Rad, 2005., 51).

⁵ Riječ je ovdje o uobičajenom svrstavanju Post 8,20-22 u jahvističku predaju, premda ima znanstvenika koji se s time ne slažu, pa svrstavaju ove retke u svećeničku predaju (Wenham, 1987., 167).

U Post 22 Bog Abrahama stavlja na kušnju te od njega traži da mu žrtvuje sina Izaka. Abraham tada, na mjestu koje mu je Bog odredio, „podigne žrtvenik, naslaže drva, sveže svog sina Izaka i položi ga po drvima na žrtvenik“ (22,9). Ovdje je rječnik izrazito obredni i žrtveni, pri čemu se daje naslutiti i Izakovo dragovoljno predanje u vezivanje i žrtvu. Problem je jedino u činjenici da je prije samog čina žrtvovanja (klanja) bio postavljen na žrtvenik, što je suprotno odredbama iz Lev 1 (Wenham, 1987., 109). Ipak, riječ je o atipičnoj žrtvi koja nije bila predviđena žrtvenim obrednicima Izraelaca. Na koncu je žrtvovan ovan kao žrtva paljenica (Post 22,13). S obzirom na starost predaje, među znanstvenicima je dugo trajala rasprava pripada li ovaj izvještaj jahvističkoj ili elohističkoj predaji (Wenham, 1987., 102). U oba slučaja bila bi riječ o predajama za koje se držalo da potječu iz razdoblja prije babilonskoga progonstva. Učinak je žrtve jamstvo ostvarenja Božjih obećanja (Post 22,16-18) koja su bila dana još u Post 12,1-3.

1.3.4. Izl 24

Posebnu pozornost valja pokloniti žrtvi opisanoj u Izl 24, gdje se govori o savezu što ga Mojsije sklapa između Gospodina i Izraela (Izl 24,4-9).⁶ Nakon što narod prihvati vršiti „sve riječi što ih Gospodin izreče“ (24,3), slijedi žrtveni dio u kojem Mojsije najprije podiže žrtvenik na podnožju brda Sinaj, a mladim Izraelcima nalaže da „prinesu žrtve paljenice i da žrtvuju Gospodinu junce kao žrtve pričesnice“ (24,5). Slijedi potom izričito spominjanje krvi: „Mojsije uhvati krv; polovinu krvi ulije u posude, a polovinu izlije po žrtveniku. Prihvati zatim Knjigu saveza pa je narodu glasno pročita, a narod uzvрати: ‘Sve što je Gospodin rekao, izvršit ćemo i poslušat ćemo.’ Mojsije potom uzme krvi te poškropi narod govoreći: ‘Ovo je krv saveza koji je Gospodin s vama uspostavio na temelju svih ovih riječi’“ (24,6-8).⁷ Ovaj prizor sklapanja saveza prelazi potom u teofaniju.⁸

Nekoliko je bitnih elemenata ovog sklapanja saveza. Najprije je tu podizanje žrtvenika i žrtvovanje životinja (24,4-5). Drugi je važan element polijevanje krvi po žr-

6 Prema teoriji o četiri dokumenta, ovaj bi odlomak pripadao elohističkoj predaji (Clifford, 1997., 55).

7 U širem kontekstu, ovaj tekst nastavlja se na Izl 20,22-23,33 gdje se nalazi *Dekalog* i *Povelja saveza*, pa se izričaj „na temelju svih ovih riječi“ može tumačiti „na temelju *Dekaloga* i *Povelje saveza*“.

8 Ovaj tekst pripadao bi jahvističkoj predaji prisutnoj i u Izl 24,1-2, a opisuje sklapanje saveza pod vidom blagovanja.

tveniku (24,6), pri čemu žrtvenik predstavlja Boga. Nakon toga slijedi svojevrсна „služba riječi“ (24,7), a onda i škropljenje naroda krvlju (24,8). Ovo škropljenje praćeno je Mojsijevim riječima (24,8). U sklopu službe riječi čita se *Knjiga saveza* (heb. *sefer hab^erit*) unutar koje se može prepoznati *Dekalog* (20,2-17) i tzv. Povelja saveza (20,22-23,33). Riječi te knjige postaju bitan i neodjeljiv element saveza, jer u Mojsijevim riječima postaje jasno da je Gospodin uspostavio savez s narodom „na temelju svih ovih riječi“ (24,8).

Uloga je žrtve i krvi slična ulozi zajedničkog blagovanja u drugim oblicima saveza. Dok se dio žrtvovane životinje palio na žrtveniku, drugi dio blagovali su prinositelji žrtve. Takva žrtva pričesnica očitovala je zajedništvo između Boga i prinositelja žrtve. Kod obreda koji je opisan u ovom tekstu, polijevanjem krvi po žrtveniku koji predstavlja Boga i škropljenjem naroda krvlju uspostavlja se zajedništvo između Boga i naroda. To je životno zajedništvo zbog osobitog značenja krvi u semitskoj kulturi (Rebić, 2010., 53-55).

Kao što je to vidljivo drugdje u Bibliji, ali i u izvanbiblijskim tekstovima, sklapanje saveza među osobama dovelo je do gotovo obiteljske spone među saveznicima. Stranke u savezu redovito rabe obiteljsku terminologiju (braća, otac-sin), a uloga je krvi da ostvari umjetno srodstvo (Gaster, 1975., 151). U tom smislu, u Mojsijevim riječima koje prate škropljenje krvlju valja tumačiti i izričaj „krv saveza“ (heb. *dam hab^erit*).

1.3.5. 1Kr 8

Posljednji deskriptivni tekst o kojem ćemo govoriti iznimno je važan jer je riječ o žrtvi koja prati posvetu jeruzalemskoga hrama. Nakon dovršetka svetišta i unosa Kovčega saveza, Salomon izriče dugačku molitvu (1Kr 8,22-61), da bi na kraju bilo rećeno: „Kralj i sav Izrael s njim prinesu žrtvu Jahvi. Kao žrtvu pričesnicu, koju je prikazao Jahvi, Salomon prinese dvadeset i dvije tisuće volova i stotinu i dvadeset tisuća ovaca; time kralj i svi Izraelci posvete dom Jahvin“ (8,62-63). Specifićnost je ovoga izvještaja u činjenici da sâm kralj prinosi žrtvu, a ne spominje se posrednića uloga svećenika. Takav pristup, koji kralju daje svećeničke prerogative, zasigurno je stariji od deuteronomistićke povijesti kojoj pripada *Prva knjiga o kraljevima*, a obićno se pripisuje Deuteronomistovu izvoru koji se u biblijskoj znanosti naziva *hieros logos*, a predstavlja prethodnu predaju, stariju od babilonskoga progonstva, a moguće i s početaka monarhije (deVries, 2003., 122 i

126-127). Broj prinesenih životinja svakako je pretjeran (deVries, 2003., 126-127).

fra Darko TEPERT
Starozavjetna teologija
žrtve i ideja mučeništva

1.4. Raznolikost žrtava

Sumirajući prikaze glavnih preskriptivnih i deskriptivnih tekstova o žrtvama i prinosima u *Starom zavjetu*, postaje jasno da postoji velika raznolikost među starozavjetnim žrtvama, ali i velika raznolikost u jednom dugačkom povijesnom razvoju. U ovim tekstovima međutim nije razrađena teologija žrtve, premda se ona može iščitati iz učinaka koji se od određene žrtve očekuju. Tako neka žrtva ostvaruje pomirenje između Boga i ljudi, druga postiže ili potvrđuje obredno čišćenje neke osobe, treća izriče zahvalu Bogu, četvrta jamči ostvarenje Božjih obećanja. Svatko prinosi žrtvu za sebe, a samo svećenik može prinositi žrtvu za sebe i za narod, s iznimkom Salomonove posvete hrama.

2. RAZVOJ PROMIŠLJANJA O ŽRTVI I MUČENIŠTVU

2.1. Deuteroizaija

Da bi se uočio razvoj promišljanja o žrtvi u vezi s mučeništvom, potrebno je najprije obratiti pozornost na *Knjigu proroka Izaije*, i to na onaj njezin dio koji se obično naziva *Deuteroizaija* (Iz 40-55). Ondje se nalaze četiri pjesme o Sluzi patniku, čiji sadržaj upućuje na jezik žrtve. Taj Sluga patnik ima posebnu ulogu. Na njega je, kako je vidljivo iz *Prve pjesme o Sluzi*, Bog izlio svoga duha (42,1), te je postavljen za savez narodu i svjetlost pucima (42,6). Druga pjesma govori o njegovu pozivu „od krila materina“ (49,1), da bi pozvao narod na obraćenje (49,4) i donio spas svim narodima (49,6). Treća pjesma progovara o izrugivanju, vrijeđanju i udarcima koje Sluga mora podnijeti (50,4-6).

Konačno, četvrta pjesma, koja nas ovdje osobito i zanima, govori o nevoljama kroz koje Sluga prolazi. Njegovo je lice „neljudski iznakaženo“, te više obličjem ne naliči čovjeku (52,14). Žrtveni jezik počinje se nazirati u 53,4-5: „A on je naše bolesti ponio, naše je boli na se uzeo, dok smo mi držali da ga Bog bije i ponižava. Za naše grijehе probodoše njega, za opacine naše njega satriješe. Na njega pade kazna – radi našeg mira njegove nas rane iscijeliše.“ Riječ je o tekstu koji može podsjetiti na žrtve koje se prinose za grijehе. Na um odmah padaju već spomenute žrtve okajnice i naknadnice, te žrtve pomirnice. Na osobit način sadržaj ovih redaka podsjeća na obred Dana pomirenja (*Jom kippur*). Ipak, u njima nema karakteristične

žrtvene terminologije koja se pojavljuje u preskriptivnim ili deskriptivnim tekstovima o žrtvama *Staroga zavjeta*. U nastavku se kaže: „K'o janje na klanje odvedoše ga; k'o ovca, nijema pred onima što je strižu, nije otvorio usta svojih“ (53,7). Izričito se spominje klanje, no riječ koja je u tom tekstu upotrijebljena – *tebah* – nije tehnički izraz prisutan u gore navedenim tekstovima. Riječ je o običnom klanju životinje u svrhu prehrane. Jedino mjesto u cijelom *Starom zavjetu* gdje bi se ta riječ mogla protumačiti u žrtvenom smislu nalazi se također u *Knjizi proroka Izaije*, ali u njezinu prvom dijelu koji se pripisuje doista Izaiji (usp. Iz 34,6). Stoga se ne smije izvlačiti zaključke o istoj uporabi i na ovom mjestu. U sljedećem retku (53,8) spominje se ponovno smrt Sluge „za grijeha naroda njegova“, što podsjeća na učinak žrtava, ali nema žrtvene terminologije.

Tek u 53,10 dobiva se pojašnjenje značenja trpljenja i muke ovoga Sluge: „Al' se Gospodinu svidje da ga pritiskne bolima. Žrtvuje li život svoj za naknadnicu, vidjet će potomstvo, produžit' sebi dane i Gospodnja će se polja po njemu ispuniti.“ Izraz „žrtvuje li život svoj za naknadnicu“ u hebrejskom glasi *'im-tāsīm 'āšām napšōd*, što bi se doslovno prevelo: „postavi li život svoj za žrtvu naknadnicu.“ Vidjeli smo već da imenica *'āšām* označava žrtvu naknadnicu (Lev 5) čijim se prinošenjem ostvarivalo pomirenje (*kpr*) kao zadovoljština za grijeha, te da su takvu osobu morale prinositi kako bi mogle ostati unutar zajednice Saveza.

2.2. Druga knjiga o Makabejcima

Ideja mučeništva osobito je uzela maha u doba borbe Židova protiv helenista. Izvještaje o tome donose dvije knjige o Makabejcima, a osobito *Druga knjiga o Makabejcima*. Paradigmatične su dvije epizode. Najprije ona u kojoj starac Eleazar svjesno ide u smrt ne želeći se odreći običaja svoje vjere, budući da su ga nagovarali da jede svinjetinu. Njegove riječi međutim ne daju njegovu mučeništvu žrtveni karakter, već ga uzdižu kao primjer za mlade naraštaje. Eleazar kaže: „Junački se odričući života, pokazat ću se dostojnim svoje starosti i mladici ostaviti plemenit primjer kako se za časne i svete zakone valja spremno i velikodušno izložiti smrti“ (2Mak 6,28).

Neposredno nakon Eleazarova mučeništva opisano je mučeništvo sedmorice braće u prisutnosti njihove majke (2Mak 7). Sedmorica braće, jedan za drugim, i riječima izriču svoju odlučnost. I dok u tim riječima nema žrtvene terminologije, jasna je njihova vjera u uskrsnuće i odlučnost da ne žele učiniti ništa protivno Božjim zakonima.

Ipak, jedan od braće, onaj kojega kao petog vode na mučilište, svome mučitelju kaže: „Ne zavaravaj se ludo; mi ovo trpimo zbog sebe jer smo sagriješili protiv svog Boga, i odatle nam sva ova strahota“ (2Mak 7,18). Slično govori i najmlađi, sedmi brat (7,32), te dodaje: „Ja sa svojom braćom za zakone otaca i tijelo i dušu rado predajem i molim Boga da se našem narodu naskoro smiluje, a tebe mukama i bičevima prinudi da priznaš da je on Bog jedini“ (7,37). Ni ovdje nema žrtvene terminologije, no ideja predavanja u smrt za grijeh, Božje smilovanje narodu i obraćenje pogana, pokazuje dodirne točke s učincima očekivanim od žrtve naknadnice, okajnice ili pomirnice.

2.3. Mudr 3,1-12

Posljednji tekst koji razmatramo pripada *Knjizi mudrosti* koja nastaje vjerojatno u drugoj polovici 1. st. pr. Kr. te je najmlađa starozavjetna knjiga. Kad govori o pravednicima čije su duše „u ruci Božjoj“ (Mudr 3,1), te imaju nadu besmrtnosti (3,4), ova knjiga naglašava da ih je „Bog stavio na kušnju i našao da su ga dostojni. Iskušao ih je kao zlato u taljiku i primio ih kao žrtvu paljenicu“ (3,6). Na grčkom je upotrijebljen izraz *hōs holokarpōma thysias*, koji podsjeća na žrtve paljenice iz *Levitskoga zakonika* i *Knjige brojeva* koje su i ondje nazvane *holokarpōma* (Lev 16,24; Br 15,3). To su ujedno i jedina dva mjesta gdje se ovaj izraz još pojavljuje. Pritom je osobito značajan odlomak iz *Levitskoga zakonika* jer govori o žrtvovanju jarca i junca žrtve pomirnice za velikog svećenika i za narod na Dan pomirenja (*Jom kippur*). Pravednikova je smrt tako u *Knjizi mudrosti* poistovjećena sa žrtvom na Dan pomirenja, onom žrtvom koja je jedina, čini se, brisala sve grijeh i pomirivala čovjeka s Bogom.

3. INTERTESTAMENTARNA LITERATURA

Četvrta knjiga o Makabejcima, židovski spis vjerojatno iz 1. stoljeća, sastavljen kao pohvala vrlinama, romansira mučeništvo Eleazarovo i mučeništvo sedmorice braće opisano u *Drugoj knjizi o Makabejcima*. Eleazar u trenutku svoje smrti moli: „Budi milosrdan svome narodu i zadovolji se mojim trpljenjem za njih. Neka moja krv bude očišćenje (*katharsion*) za njih, a moj život uzmi kao naknadu (*antipsychon*) za njihov“ (4Mak 6,28-29). Nijedan od dva navedena grčka izraza nije doslovno rabljen u žrtvenim propisima, ali pokazuju s njima dodirne točke. Posebno *katharsion* podsjeća na *katharsis* iz Lev 12,4-6. To „čišćenje“ podrazumijeva i žrtvu paljenicu i žrtvu okajnicu.

4. ZAKLJUČAK

Vidljiva je dakle raznolikost starozavjetnog govora o mučeništvu pravednika. Prema analiziranim tekstovima, pravednik gubi život iz triju glavnih razloga: 1) da ne bi napustio vjernost Bogu; 2) da bi tako mladim naraštajima dao pravi primjer; 3) da bi prinio žrtvu paljenicu koja, poput paljenice uzdignute na oltar na Dan pomirenja, oslobađa od grijeha, kako pojedinca tako i narod. Žrtva ostvaruje vezu s Bogom. Potreba za prinošenjem takve žrtve objašnjena je kao kušnja, što podsjeća na kušnju Abrahama koji mora prinijeti sina Izaka kao žrtvu. U židovskoj predaji to „Izakovo vezivanje“ postaje zasluga po kojoj su uslišane sve kasnije molitve naroda.

Nečija osobna žrtva ne ostaje tako bez smisla za ostale ljude niti za kasnije naraštaje. Žrtva pravednikova uvijek u starozavjetnom čitanju ostvaruje blizak odnos s Bogom. Stoga se nikako ne bi moglo reći da je žrtva neke osobe ili skupine osoba besmislena. Smisao joj daje pravednost, osobno predanje i Bog.

LITERATURA

- G. A. ANDERSON (1992.), *Sacrifice and Sacrificial Offerings (Old Testament)*, *The Anchor Bible Dictionary*, 5, New York – London – Toronto, Doubleday, 870-886.
- W. BAUER, F. W. DANKER, W. F. ARNDT i F. W. GINGRICH (2000.), *A Greek – English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, 3. izd., Chicago – London, The University of Chicago Press.
- P. J. BUDD (1984.), *Numbers*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- D. L. CHRISTENSEN (2001.), *Deuteronomy 1:1–21:9, rev. ed.*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- D. L. CHRISTENSEN (2002.), *Deuteronomy 21:10–34:12*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- R. J. CLIFFORD (1997.), *Exodus, The New Jerome's Biblical Commentary*, Herndon, Geoffrey Chapman.
- S. J. DEVRIES (2003.), *1 Kings*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- J. I. DURHAM (1987.), *Exodus*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- Th. H. GASTER (1975.), *Myth, Legend, and Custom in the Old Testament*, New York, Peter Smith Pub, inc.
- J. E. HARTLEY (1992.), *Leviticus*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- L. KOEHLER i W. BAUMGARTNER (2000.), *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden, Koninklijke Brill NV.

- G. von RAD (2005.), *From Genesis to Chronicles. Explorations in Old Testament Theology*, Minneapolis, Fortress Press; prvo njemačko izdanje: (1958.) *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, München, Chr. Kaiser Verlag.
- A. F. RAINEY (1970.), The Order of the Sacrifices in OT Ritual Texts, *Biblica*, 51 (4), 485-498.
- A. REBIĆ (2010.), Starozavjetni pojam Saveza s posebnim osvrtom na Ponovljeni zakon, *Bogoslovska smotra*, 80 (1), 41-58.
- A. ROFÉ (2009.), *Introduction to the Literature of the Hebrew Bible*, Jerusalem, Simor Ltd.
- M. TÁBET (2004.), *Introduzione al Pentateuco e ai libri storici dell'Antico Testamento. Manuale di Sacra Scrittura*, Roma, Edizioni Università della Santa Croce.
- G. J. WENHAM (1987.), *Genesis 1-15*, Nashville, Thomas Nelson, inc.